

Срђа Трифковић

Жељко Будимир

Факултет политичких наука, Универзитет у Бања Луци

ЈУГОСЛАВИЈА: НЕИЗНУЂЕНИ ПРОЈЕКАТ СРПСКЕ ЕЛИТЕ

Сажетак

Седам недеља пре него што је јануара 1919. сазвана конференција у Версају настала је југословенска држава. Овај чланак указује да ниједна од сила-победница није битно утицала на такав исход (било у позитивном или у негативном смислу), нити је имала политичку вољу да то учини. Геополитичка логика новостворене државе као евентуалне бране новом продору Мителеуропе ка Јадрану уклапала се ex post facto у тежње појединих, пре свега британских, планера послератног поретка. Анахроно је и историјски нетачно, међутим, закључити да накнадно одобравање свршеног чина од 1. децембра од стране Савезника указује и на њихов претходни ангажман да владу Краљевине Србије охрабре – а камоли принуде – да крене путем уједињења. Напротив, све до завршнице рата опредељење српске владе за „велико“ решење представљало је за силе Антанте нежељен реметилачки фактор. Тај пројекат у крајње критичним тренуцима на бојиштима носио је потенцијал усложњавања односа са Италијом и спречавање сепаратног мира са Двојном монархијом, који је доласком цара Карла на престо новембра 1916. деловао реално. Аутори закључују да је уједињење спроведено пре свега вољом регента Александра и уског круга српских политичара. Они су се за тај чин определили

без мандата народа у чије су име доносили пресудне одлуке, без озбиљног консултовања са савезницима и без стратешки ваљаног одмеравања дугорочне цене и бенефита таквог потеза. Заједничка држава била је неизнуђено хтење српске политичке елите.

Кључне речи: Јужни Словени, Србија, регент Александар, уједињење, Британци, Версај, Ситон-Вотсон, геополитика, Мителеуропа

1. ВОЈНО-ПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ

Југословенски експеримент био је заснован на споју идеја просветитељства и епохе романтизма, укључујући ранкеовску тројну поделу европских нација. У те лабаве темеље уграђен је етнојезички и расни мит о крвном сродству као основи наводне културно-политичке сродности јужних Словена. Цвијићевске анахроне, самодоказиве антрополошке конструкције не би се данас памтиле да нису имале политички ефекат.¹ Некохерентност „југословенске идеје” неминовно је условила несолидност политичке творевине на њој заснованој. Идејна подлога тог пројекта, аморфна попут фраза о „европским вредностима” нашег времена, вазда је била подложна произвољним тумачењима своје супстанце и ад-хок дорадама у служби идеолошких и дневно-политичких агенди.

Стварање Југославије није била појава предвидљива, још мање неумитна, на основу претходног развоја и искуства народа који су ушли у њен састав. Британски историчар Џејмс Еванс са правом истиче да су чак и малобројни интелектуалци на европском југоистоку који су били понесени „југословенском идејом” пре Првог светског рата свеједно сматрали да би ма какав облик политичког уједињења могао да уследи тек након дугог и постепеног еволутивног процеса приближавања који би трајало деценијама, ако не и дуже.² До уједињења је ипак

1 Самодоказиве, тј. у поперовском смислу непоправљиво ненаучне. Видети: Karl Popper, *The Logic of Scientific Discovery*. Routledge Classics (Vol. 56), New York, 2002.

2 James R. Evans. *Great Britain and the Creation of Yugoslavia: Negotiating Balkan Nationality and Identity*. Tauris Academic Studies, Лондон, 2008, стр. 222.

дошло врло брзо, искључиво услед јединствених околности које су настале као последица Великог рата.

Тај рат није био последица инцидента нити грешака на дворовима и у канцеларијама великих сила. Већ 5. јула 1914, само недељу дана после Сарајева, Берлин је дао бланко чек Бечу да крене у обрачун са Србијом.³ Како је постало јасно неких пола века касније, у опусу Фрица Фишера пре свега, „међународни сукоб у лето 1914. чинила су два рата, не један, а оба су започета са предумишљајем”. Први је био балкански рат Хабзбуршке монархије против Србије; други је био превентивни европски рат Немачке против Русије и Француске, који је нападом на Белгију и британским уласком у рат постао светски.⁴ Истог часа почела је и реторичка промена односа према Србији, која је била у Лондону била третирана као парија после краљеубиства 1903. године.

Динамизам Србије пре 1914. био је изричито усмерен ка ослобађању Срба од туђинске власти. Овај је циљ само делимично остварен на Берлинском конгресу 1878; следећи крупан корак ка његовом остварењу постигнут је у два балканска рата. У време раних победа српског оружја над Аустроугарском у јесен 1914, међутим, програм југословенске политичке интеграције постао је формални ратни циљ краљевине Србије. Ниједна значајна политичка странка у предратној Србији није укључила стварање Југославије у свој програм. У јавном дискурсу пре балканских ратова такве идеје нису биле присутне, осим као синоним за пројекат *велике Србије*. Сам термин „Југославија” био је непознат српском сељаку ништа мање него што је термин „Италија” био непознат Сицилијанцима и Калабресима све до 1860-тих.

У данима раних победа српског оружја над хабзбуршким армијама, међутим, Јован Цвијић и још пар ентузијаста активно су лобирали за укључење тог пројекта у процес формулисања владиних ратних циљева. У јесен 1914. Цвијић је саставио и прву географску карту те замишљене државе, коју је објавио у брошури *Јединство Југословена*. Он је тврдио да би уједињење

3 Срђа Трифковић, „Јулска криза 1914: заједнички злочиначки подухват Централних сила”. Зборник: *Први светски рат и балкански чвор*. Београд: Институт за савремену историју, 12-2014, стр. 351-357. ISBN 978-86-7403-189-6.

4 David Fromkin, *Europe's Last Summer*. Reprint edition. Vintage, Њујорк, 2005.

било географски, економски и етнички оправдано.⁵ Из разлога који још нису сасвим осветљени, премијер Никола Пашић је пристао да уједињење буде укључено у декларацију владиних ратних циљева која је поднета Скупштини 7. децембра и која је без даљњег усвојена.

Нема наговештаја да је овај документ у ма којој фази припреме, артикулације и усвајања био подложен ма каквом утицају споља, пре свега притиску трију великих сила-савезница Србије. Напротив: Русија, Француска и Велика Британија управо су у то време водиле преговоре са Италијом о њеном уласку у рат на страни Антанте, што је крунисано Лондонским уговором четири месеца касније. Нишка декларација била је у супротности са тим уговором тежњом да се стварањем нове државе Италији ускрати посед источне јадранске обале.

У време усвајања Нишке декларације Србија је била слављена као херојски Давид после неочекиваних победа над Аустријанцима, док су Британци и Французи после чуда на Марни уз тешку муку стабилизовали фронт од Базела до Ламанша. Није замисливо да би ма ко (пре свега у Лондону) тада осмислио југословенски пројекат као дугорочну баријеру Мителеуропи и Србе притискао да га усвоје као свој званични програм; нити се нешто слично десило. Напротив, сви савезници Србије – укључујући британску владу и сер Едварда Греја као њеног секретара за спољне послове – били су противници те декларације, пре свега – да поновимо – јер су њоме Срби имплицитно реметили предстојеће преговоре са Италијом о условима уласка у рат.

Нишка декларација се поврх тога заснивала на претпоставци распада Аустроугарске, што је отежавало могућност сепаратног мира са њом. Та је опција вазда била једна од могућности у дипломатском арсеналу сила Антанте. Она је нагло добила на значају после смрти цара Фрање Јосифа у јесен 1916. Прихватање српских ратних циљева који су укључивали уједињење (или чак подстицање Србије да такве циљеве усвоји као свој званични програм) представљало би двоструки терет за Антанту у критичним данима рата.

5 Један од аргумената, убрзо дискредитован на терену, био је да би прихватање уједињења од стране владе Србије подстакло Хрвате и друге „Југословене” у аустријским и мађарским јединицама да се предају и можда се чак придруже српској војсци.

Геополитички аргумент за стварање југословенске државе од Алпа до Вардара као препреке евентуалном будућем германском продору ка Јадрану није дело страних сила. Тај су аргумент првобитно смислили и ширили чланови Југословенског одбора, састављеног од претежно хрватских емиграната из Двојне монархије. Чак и почетком 1918, силе Антанте (уз делимични изузетак Италије) предвиђале су опстанак Монархије и „аутономни развој” њених народа, пре него ли њихов суверенитет ван њеног оквира.⁶

Српска влада потписала је са Југословенским одбором Крфску декларацију 20. јула 1917. Тај потпис није био изнуђен. Напротив, понуда еквивалента „Велике Србије” била је на столу (упркос супротним тврдњама) још од пролећа 1915. Британцима и Французима далеко би више одговарало „мало решење” – поготову у периоду критичне слабости савезника на фронтима између краха Нивелове офанзиве и колапса Русије (пролеће 1917) до краха велике немачке офанзиве на западном фронту (јуни 1918). Током тог пресудног преиода рата ни у Паризу ни у Лондону није било говора о подстицању, а камоли наметању, југословенског решења. Стратешки императив био је (1) да се Италија не поколеба у решености за даље вођења рата (поготову после катастрофе на Капорету) и (2) да се потенцијални *Friedenskaiser* Карло не одврати од мировне иницијативе.⁷

2. СТАВОВИ САВЕЗНИКА

Став Русије према југословенском пројекту био је консистентно одбојан, од почетка рата до большевичког пуча 7. новембра 1917. У разговорима са западним владама и дипломатама за руског министра спољних послова Сазонова нема дилеме. Постоји само Србија којој треба омогућити излаз на море и територијално проширење. Русија „није заинтересована” за српско-хрватско уједињење нити да буде сила заштитница Хрвата, она „нема никаквог интереса” да ради на уједињењу Срба и Хрвата, има интерес само да Србија „изађе

6 Ivo Lederer. *Yugoslavia at the Paris Peace Conference*. New Haven and London: Yale University Press, 1963.

7 О „афери Сикстус” и иницијативи цара Карла видети: Neil Hollander, *Elusive Dove: The Search for Peace During World War I*. Jefferson, North Carolina: McFarland, 2014, стр. 170.

на Јадран”. Сходно таквом ставу хрватски изасланик Супило наилази на хладан пријем у руском министарству иностраних послова.⁸ Француска је такође до краја рата у најмању руку имала дубоко скептичан став према југословенском пројекту. Италија је из разумљивих разлога заузимала изразито одбојан став.

У специфично дифузној моделу формирања британских ставова и доношења одлука формалне подршке југословенском пројекту није било све до краја рата. Ставови *неких* Британаца – било да долазе из државних, полувладних, невладиних, идеолошко-страначки обојених или слободно-стрелачких извора – не треба да се прихватају као део јединственог монолита званог „британски став” који је дебатиран, формулисан и преточен у званичну политику. Нема никаквог трага о наводном притиску на владу Србије, у ма ком тренутку и од ма које релевантне установе, да тај пројекат следи по нечијој сугестији или шаблону.

Геополитичка елаборација југословенског пројекта на британској страни уследила је тек када је он увелико био окончан, у делу Халфорда Макиндера *Демократски идеали и стварност: студија политике реконструкције*.⁹ Чак ни тада, међутим, родоначелник британске геополитичке мисли не прави јасну дистинкцију између “велике Србије” и Југославије. Макиндеру је прва брига била *Интермариум* од Балтика до Црног Мора који би раздвајао Русију од Немаче, Пољаци и Румуни пре свега. Што се Балкана тиче, било му је важно да на Југоистоку настане држава вољна и способна да (у спрези са другима) представља препреку евентуалној новој претњи из Мителеуропе са северозапада и у другом ешалону из болшевизоване Русије са истока.

8 Дејан М. Мировић, „Руско-српски односи 1903-1917 у контексту дипломатског права и формирања Краљевине СХС“. *Национални интерес*, 2/2018, стр. 18. Како истиче Мировић, у новој југословенској визури, руска политика помоћи Србима почетком XX века, или статус силе заштитнице, постаје другоразредна чињеница у односу на српско-хрватско ‘уједињење’ и ‘братство’. Након 1918. уводи се и званично „тумачење” историјских чињеница поводом формирања Краљевине СХС и негативно вредновање улоге њеног „противника” Сазонова. Са друге стране, Хрват и Старчевићев сарадник Супило се упоређује са Пашићем и позитивно се пише о његовом „историјском” путу у Петроград.

9 Sir Halford J. Mackinder. *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. London: Constable and Company, 1919.

Све до завршнице рата британски став према европском југоистоку није имао макиндеровско утемељење. Насупрот томе, на сродној логици односа простора и моћи почивали су „срдачни детант” Лондона и Париза после 1904, споразум са Русијом 1907, објава рата Немачкој 1914, као и пропала дарданелска операција 1915:

1. Растућа блискост са Паризом током кратке владавине Едварда VII била је реакција на посезање Кајзеррајха за статусом европског хегемона после смењивања Бизмарка 1890, сходно уходаној британској улози континенталног балансера.
2. Споразум са Русијом, незамислив још од декаде пре Кримског рата па све до Тирпицовог програма, проистекао је из спознаје Адмиралитета и Форин офиса да градња немачке океанске ратне флоте представља озбиљнију претњу Империји него руска тежња за изласком из Црног у Егејско море преко турских мореуза.
3. Објава рата Немачкој 3. августа 1914. формално је изазвана кршењем белгијске неутралности коју је Лондон гарантовао од 1839, али је супстантивно била одраз британске решености, која датира из времена Луја XIV, да се не допусти ни једној континенталној сили да самостално контролише све битне луке Ламанша са залеђем.
4. Дарданели су били театар сложене операције 1915. да се Русији отвори пролаз кроз турске мореузе и тиме Антанти битно повећају изгледи за победу у рату, али да у исто време Британци над њима успоставе непосредну контролу.

Немачка армија спознала је своју неспособност даљег вођења рата у октобру 1918. године. После примирја, кајзерове абдикације и формирања владе под принцом од Бадена, многи припадници немачке елите понадали су се да ће бити третирани са уважавањем и реинтегрисани у круг великих сила, као Француска после пада Наполеона на Бечком конгресу 1815. Ово није могло да се деси. Неуротично понашање Кајзеррајха

учи и варварско за време рата, стрељање хиљада француских и белгијских цивила, толерисање аустроугарских ратних злочина против цивила у Србији у истом периоду, увођење отровних гасова као средства ратовања, неограниченог подморничког рата против трговачких бродова неутралаца, уништење привреде и урбаних центара окупираних земаља, као и планови за анексију огромних територија северне Француске и претварање Белгије у сатрапију, учинили су споразумни мир са Немачком буквално немогућим.

Важна претходница Версаја био је Брест-литовски мир од 3. марта 1918. Њиме су немачки генерали наметнули тако бруталне услове большевцима, да је чак и цивилни део немачке делегације сматрао те одредбе претераним. Ово је уверило силе Антанте да са Немцима разуман договор више није могућ и да им једино преостаје борба до коначне победе.¹⁰ Наметнувши брутално картагињански мир Русији, Немци су осигурали да више неће моћи да рачунају ни на чију симпатију нити попустљивост, укључујући и америчког председника Вудроа Вилсона, ако им ствари крену наопако, као што се десило на западном фронту свега пет месеци касније („Црни дан”, 8. август 1918.). Када су се Немци касније жалили да је Версајски мировни уговор према њима био одвећ суров, савезници су са правом могли да узврате да је био далеко блажи од ужасних услова које су они марта 1918. наметнули Русији.

У хаотичним данима слома Двојне монархије декларација Хрватског сабора о раскиду веза са Мађарском и Аустријом од 29. октобра 1918. наступила је у атмосфери панике и еуфорије. За хрватску политичку елиту, уједињење је било једини начин да се спречи припајање Далмације Италији и да се спречи срубљивање Хрватске на четири жупаније стишњене између Велике Србије и моћних северних и западних суседа. Ово је контекст мотивације делегата из Загреба који су 1. децембра 1918. регенту Александру поднели понуду Народног вијећа.

Остаје нејасна мотивација младог носиоца краљевских прерогатива за прихватање те понуде и проглашење краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Савезничке владе нису имале

¹⁰ Срджа Трифкович, „Геостратегијске и војне последице Брестског мира”. Зборник: *Брестски мир: Историја и геополитика, 1918-2018.* (уредници Е. А. Бондарева, Е. Н. Рудая). Москва: Вече, 2018.

начина да то измене: оне су “створиле” Југославију тако што су одобриле њено постојање. У целини и Британцима је европски југоисток био секундарни елемент у склапању геостратешке формуле – у завршници Великог рата и након њега – за заштиту империјалних интереса на Блиском истоку.

Мировна конференција у Версају била је најамбициознији скуп своје врсте у историји, надмашивши по броју учесника и задацима како Вестфалију 1648, тако и Беч 1815. године. Што се југословенских земаља тиче, конференција се од почетка суочила са проблемом. Њену моторну снагу требало је да чини тзв. *Четворка великих*, француски председник Жорж („Тигар”) Клемансо, британски премијер Дејвид Лојд Џорџ, амерички председник Вудро Вилсон и италијански премијер Сидни Сонино. Са проглашењем Краљевине СХС, влада у Београду – која је била заступљена у Версају као *српска*, а не под именом новопроглашене државе – ставила је савезнике пред свршен чин. Последице су створиле основу за каснији италијански мит о “осакаћеној победи” (*vittoria mutilata*), са далекосежним последицама за европску војно-политичку сцену.

3. ГЕОПОЛИТИЧКЕ ВИЗИЈЕ ЕВРОПСКОГ ЈУГОИСТОКА

У процесу стварања Југославије, са српске стране није било геополитички утемељене дебате о потреби или нужности нове државе. Антрополошке шпекулације о наводној “расној” и језичкој сродности Јужних Словена биле су узимане здраво за готово, док су далеко значајније разлике, верске и културне, пренебрегаване. Тврдња да ће резултирајући амалгам од Триглава до Битоља бити не само изнутра интегрисан већ и споља чврст, узимана је такође као датост. „Уместо да постави границе источније, унутар којих би било лојално становништво, српска елита је одлучила да оде даље на запад, чиме је само привидно повећала своју моћ, а заправо је ушла у реалполитчко пренапрезање”.¹¹

¹¹ Марко Пејковић, „Стварање Краљевине СХС (Југославије) у троуглу реалполитике, геополитике и идентитета“. *Национални интерес*, бр.03/2018, година XIV. vol.33, стр. 29. Пејковић констатује да је српска елита 1918. искочила из оквира *тукидидовске умерености*: „Да су српске трупе 1918. стале јужније и источније, Србија би минимизовала број будућих интра-државних и међународних противника. То би дало боље позиције за очување и

У годинама пред Велики рат Аустријанци и Мађари, ако су о Балкану и мислили геополитички, о томе нису оставили озбиљног трага. Празнину је покушао да попуни хрватски провинцијски аутодидакт Иво Пилар. У геополитичкој визији Пилара, Хрвати као судбински предодређени савезници Германа требало би да буду прихваћени и као *партнери* мителевропског продора ка југоистоку у оквиру тријалистички преуређене Монархије. Остварење је изискивало не само третман Срба као расно инфериорних, хронично реметитељских уљеза, већ и њихову подређеност Хрватима као локалним експонентима „Еуропе” на Дрини као онтолошкој граници два света.¹²

Пиларово обимно *Јужнословенско питање* прекасно је објављено да би имало одјека.¹³ Визија Хрвата као носилаца мителевропског геополитичког вектора ка Југоистоку добила је ограничену афирмацију генерацију касније у НДХ 1941-1945. У доктринарном смислу, међутим, усташки покрет је од Пилара могао да преузме спремне за употребу четири кључне тезе: границе будуће Хрватске; став да Срби нису аутохтон народ западно од Дрине, већ са турским освајањем придошли етнички елемент; културно-географску дистинкцију која подразумева, да су Хрвати културан народ, који је одувек тежио Западу, а Срби полукултуран народ са природном тенденцијом ослањања на наводно назадни Исток; и тврдња да су босанско-херцеговачки муслимани потомци староседелачког хрватског живља.¹⁴

Просторно утемељење анализе европских питања у целини и Југоистока посебно – још у време када сам термин *геополитика* није био искован – код Руса и Француза било је рудиментарно. Мисао тог правца била је британска специјалност, премда ни у Лондону нема једнозначног

пројектовање моћи“ (стр. 26).

12 L. von Südland (Ivo Pilar) *Die Südslavische Frage und der Weltkrieg*. I-II. Zagreb: Matica Hrvatska, 1944. (Прво издање: *Die südslawische Frage und der Weltkrieg: übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems*. Wien, 1918.) У хрватском преводу: *Južnoslavensko pitanje – prikaz cjelokupnog pitanja*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1943.

13 Деценију касније Милан Шуфлај је објавио пледоаје за ретроактивно одбацивање Југославије од стране Запада у име споја геополитичких и расно-антрополошких тврдњи упоредивих са Пиларовим. Видети: М. Šufflay, „Значајке Хрватске нације”, у: Dr. Milan Šufflay, *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike: Dvanaest eseja*. Zagreb: Novija hrvatska povjesnica, 1999.

14 Небојша Вуковић: „Српско-хрватски ривалитет у геополитичкој концепцији Иве Пилара”. *Политема* (часопис Факултета политичких наука у Бањој Луци), година III, бр. 5 (2013), стр. 162.

аналитичког оквира и закључака. Тек од краја треће године рата постају приметне разлике међу ауторима према опстанку Двојне монархије, будућности њених народа укључујући јужне Словене, стварању њихове евентуалне државне заједнице, као и интереса Британске империје у конкретним исходима. Геополитички заснован третман јужнословенског простора долази у завршници рата, када је процес ударања темеља југословенској држави био тако далеко поодмакао да су спољни фактори на њега тек маргинално утицали. Реч је првенствено о ставовима двојице поборника кроатоцентричне варијанте југословенске интеграције у Лондону, Викама Стида и Р. В. (Роберта Вилијама) Ситон-Вотсона.

После оставке премијера Асквита и доласка Дејвида Лојда Џорџа на његов положај – у јеку крвавог кошмара на Соми у лето 1916. – нова либерално-конзервативна коалиција приступа *пропагандном рату* као потенцијално моћном оружју. Резултат нових, креативних идеја о ратној пропаганди јесте и промена односа новонасталих британских установа према опстанку Аустроугарске крајем 1917. године. Тада избијају на видело и знатне разлике у приступу решењу питања европског југоистока између Форин офиса, затим мање-више аутономних установа које су водиле пропагандну акцију против непријатељских сила, као и појединих регионалних стручњака без државне функције али са знатним неформалним утицајем (Р.В. Ситон-Вотсон, Викам Сид и др.). Они су имали сопствену визију како ти проблеми треба да буду решавани, али њихови предлози нису уживали имприматур државних установа.¹⁵

Кроз српску историјографију дуго се провлачи сугестија да је британска политика у Великом рату представљала плод усаглашених, систематски и рационално утемељених циљева, којима је претходила свестрана дебата и око којих су различити елементи формалне и неформалне структуре моћи постигли сугласност. Ово није тачно. Неке британске инстанце тек после Фебруарске револуције у Русији почињу да размишљају о Аустроугарској монархији као рањивом јужном крилу

15 Видети монографију сина Р.В. Ситон-Вотсона: Hugh Seton-Watson, *The Making of a New Europe: R. W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*. Seattle: University of Washington Press, 1981.

Централних сила, слабој карики која би могла да заатаји у својој улози трансфера немачког продора ка Југоистоку. До тада су идеје о уништењу Двојне монархије и мобилисању енергије „скоро 40 милиона њених поданика изразито непријатељски настројених према Немцима” биле на маргинама британског јавног дискурса.¹⁶

У лето 1917. основан је при британском Министарству информисања *Биро за пропаганду у непријатељским земљама*. Ово је тело било познато као *Кру хаус* по својој лондонској поштанској адреси, на челу са новинарском магнатом лордом Нортклифом. Задатак ове агенције био је да развија пропаганду према свим непријатељским силама, али је у пракси на мети њеног деловања била првенствено Аустроугарска. У том је подухвату важну улогу одиграо спољнополитички уредник утицајног лондонског *Тајмса*, Викам Стид, доследни противник опстанка Аустроугарске монархије. Том је циљу посветио своју богату делатност, па чак и лична финансијска средства, у одсуству јасног става британске владе као целине или Форин офиса посебно.

У духу склоности британских институција из сенке ка импровизовању политичких координата деловања, која је дошла до изражаја и једну генерацију касније са делатношћу *Дирекције за специјалне операције* (СОЕ) у Европи, Кру хаус је створио сопствену “линију” политике на европском југоистоку. Она није била усклађена са Форин офисом, али је свеједно стварала утисак јединствености британске политике и прећутне сагласности кључних доносилаца одлука. Тиме је дат превелики кредибилитет и неким смелим сценаријима, који су из Стидовог пера преко страница *Тајмса* бивали презентовани јавности. На сцени су биле присутне и угледне али тек ограничено утицајне личности попут Ситон-Вотсона. Он је крајем 1916. Основао једну невладину организацију, *Друштво за нову Европу*, посвећену реорганизацији Југоистока у складу са идејама о самоопредељењу “угњетених” народа. Идејни покретач је био чешки емигрант Томаш Масарик, али су Р. В. Ситон-Вотсон и Викам Стид били водећа пера новог гласила, часописа *Нова Европа*.

16 Lewis B. Namier. *Germany and Eastern Europe*. London: Duckworth and Co, 1915, стр.118.

Активисти Кру хауса су листом стали иза основних принципа југословенског уједињења по визији Стида и Ситон-Вотсона и на основама Крфске декларације. Ово је тек периферно утицало на процес те исте интеграције, пре свега кроз утицај на хрватске чланове Југословенског одбора, премда није била реч о дебатираној и усклађеној британској званичној политици. Ситон-Вотсон, Сид и либерални поборници јужнословенске интеграције утицали су на Кру хаус, али нису били ни идејни творци ни практични носиоци британске политике.

Конзервативна партија била је део владајуће коалиције после Асквитовог пада. Торијевци снвеједно нису допустили либералима да у већој мери утичу на основне репере јавног дискурса. Они су заговарали очување Двојне монархије у целини, или барем покушај да се са Мађарима постигне сепаратни договор који би имао за последицу нарушавање јединства Централних сила. Такве идеје нису биле утемељене у реалним могућностима, али су одражавале идеолошке склоности конзервативаца. Као стари туркофили, након што су невољко прихватили немогућност очувања Отоманске империје, конзервативци су 1917-1918. били у потрази за несловенским али истовремено и *негерманским* препрекама – при чему су узимани у обзир не само Мађари него и Румуни! – северним векторима у подунавском базену.

Што се левице тиче, већина лабуриста – сходно Марксовом и Енгелсовом отписивању Словена као реакционарних примитиваца – следила је став да би у реорганизацији европског југоистока главну реч морали да воде “прогресивни” Аустријанци и Мађари. Узгред треба поменути ексцентричну сликарку, сифражеткињу и ауторку Едит Дарам. Она је својом ватреном русофобијом, србофобијом и албанофилијом била звезда-водиља дела британске левице. Дарамова се само разликовала у залагању за британску подршку предмодерно примитивним али аутентичним нобл-саваж Албанцима.

Две су геополитичке концепције доминирале британским дискурсом о питањима јужних Словена. Као прво имамо “чуваре двери” (*Guardians of the Gate*), јужне Словене, Србе пре свега, као бранитеље европске цивилизације од

оријенталног угрожавања језгра хришћанства, хероје и жртве своје вокације.¹⁷ Њихова је историјска судбина била да трпе вишевековно тлачење које треба да буде награђено и крунисано ослобођењем и уједињењем у сопственој држави.

Далеко од тога да буде прихваћена од британског државног врха, ова је теза вазда била супротстављена ставу сер Едварда Греја да је потребно смиривати „одвећ амбициозна маштања” јужних Словена у корист прагматичних сценарија за окончање рата. Ово је пре свега подразумевало да треба држати отвореном могућност сепаратног мира са Аустроугарском. Таје могућност у плановима државних установа и у Паризу и у Лондону била присутна све до пролећа 1918.¹⁸

Геополитички концепт који су заговорници југословенског пројекта у Великој Британији истицали након фебруарске револуције у Русији 1917. јесте потреба изградње послератне чврсте баријере евентуалном новом немачком продору на исток, *Дранг нах Остен*.¹⁹ Аргумент поборника уништења Аустроугарске и стварања велике јужнословенске државе – да једино њоме може да се направи трајна препрека новом мителевропском продору ка југоистоку који би угрозио британске интересе – није био адекватно промишљен са становишта способности путативне југословенске државе за унутрашњу интегрисаност и способност за улогу која јој је намењена. У том контексту, штавише, Ситон-Вотсон је тврдио да се “Србија не бори само за Србију већ у исто време и за Индију и Египат”.²⁰ Да би се изградила препрека новом германском продору преко Балкана, потребно је разбити не само Аустроугарску већ и Отоманску империју.

17 Овај термин дугујемо Лафану који је своју студију првобитно објавио 1915 као зборник предавања. R. G. D. Laffan, *The Serbs: The Guardians of the Gate*. Dorset Press, 1989. (Репринт издања из 1918).

18 Видети: Z. A. B. Zeman. *A Diplomatic History of the First World War*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1971, стр. 340.

19 Наведена синтагма у својој каснијој, нацистичкој верзији подразумевала је освајање *лебенсраума*, словенских простора европског истока. Уочи и за време Великог рата, међутим, *продор ка истоку* првенствено је значио продор Немачке ка Блиском Истоку трасом пруге Берлин Багдад, а потом евентуално преко Персије ка Индијском потконтиненту.

20 Писмо од 29. октобра 1915. г. H. Seton-Watson and C. Seton-Watson (editors), *R.W. Seton-Watson and the Yugoslavs: Correspondence 1906-1941*. London: The British Academy, 1976, стр. 251.

Дискурс релативно аутономних агенција попут Кру хауса и слободних стрелаца попут Стида и Ситон-Вотсона није представљао одраз усаглашене и координисане британске политике. Лобирање за јужнословенско уједињење било је толерисано, али не и охрабривано од стране естаблишмента. У британској влади и високим пословним и политичким круговима постојала је знатна резерва према пројекту који су заговарали Викам Сид и Ситон-Вотсон. Тој скепси индиректно је ишла на руку одбојност ове двојице и према евентуалној *српској* превази у новоствореној држави. Нарочито је Ситон-Вотсон сматрао српски национализам ретроградном идејом која нипошто не би смела да доминира новом државом.

Југоисток Европе био је периферно значајан у великој стратегији савезника у завршници Првог светског рата. Све до Вилсонових 14 тачака (јануар 1918), па и дуже, била је држана отвореном опција очувања Аустроугарске и закључења сепаратног мира са њом. Званична политика била је такође посвећена реализацији Лондонског уговора из пролећа 1915. Притом Русија (док је била у рату), Француска и Италија нису ни помишљале да подржавају југословенски пројекат. Инсистирале су, напротив, да је једино влада Краљевине Србије њихов овлашћени партнер. Стога је била одбијена и сугестија из Лондона средином 1917. да се образује једна војна јединица, састављена од јужних Словена из Аустроугарске у италијанском заробљеништву.

Нема потпоре тврдњи да је британска политика – вођена великостратешким циљем о коме је постојао консензус на разним нивоима формалне и неформалне моћи – у ма ком периоду рата вршила притисак на српску владу да прихвати и следи југословенски пројекат, сходно Ситон-Вотсоновим и Сидовим сугестијама. Било би подједнако нетачно тврдити, илустрације ради, да је Сајкс-Пикоовим споразумом вршен притисак на ционисте да раде на стварању палестинског хомленда за Јевреје.

Постоји пар занимљивих меморандума који су моделирали могуће сценарије, премда нису дали директни допринос формулисању политике. Тајрел-Пејџетов меморандум из августа 1916. (*Предлог основе за територијално решење*

у Европи) по први пут наговештава могућност федералне јужнословенске државе после рата у контексту подршке „принципу националности”, али ова могућност није потом преточена у званични став Форин офиса. У целини гледано, меморандуми високих чиновника министарстава спољних послова често имају карактер интелектуалних вежби у промишљању евентуалних сценарија и допринос успостављању лепеже предлога будућег деловања. Они ретко у целини бивају преточени у званичну политику, а чешће тек делимично, споро или никако. Мало је који дипломата или бирократа својим анализама произвео коперниковски ефекат Кенановог „дугог телеграма” из 1946.

4. ЗАКЉУЧАК

Међу силама-победницама само је амерички председник Вилсон био изразити поборник настанка југословенске државе. Као либерални „идеалиста”, у завршници рата он се за тај пројекат залагао не из геополитичких већ из принципијелно-идеолошких разлога. Русија је била изразито супродстављена југословенском пројекту. Француска је била ненаклона, у најбољем случају скептична. Италија је наравно била одлучно противна, али немоћна да исход осујети.

Остају Британци. Нити су они створили Југославију, нити су њихова закаснела геополитичка промишљања њене евентуалне употребљивости била пресудна за њен настанак. Са забраном аншлуса споља и подстицањем снага које су му се противиле изнутра, Савезници су умањили значај следеће карике у ланцу јужно од Караванки: „Стратешки, атлантистима је било свеједно ко стоји у реду иза Аустрије зарад блокирања Немачке, да ли је то Југославија, проширена Србија, да ли су Хрвати и Словенци заједно, одвојено или распарчани између Италије, Аустрије или Мађарске свеједно”.²¹

Пре 1. децембра силе-победнице нису предузимале мере које би битно утицале на процес уједињења. У време Примирја постојао је консензус да се питање препусти мировној конференцији у Версају, на коју је као учесница била позвана српска влада а не новостворена Краљевина

21 Пејковић (2018), стр. 32.

Срба, Хрвата и Словенаца. Нема доказа да је југословенски експеримент био наметнут од неке стране силе, или њеног притиска да се уједињење изврши, нити да је оно спроведено уз скептичну невољност (а камоли отпор) у врху доносилаца одлука Краљевине Србије. Југославија је вазда била пре свега српска утопија која је фатално затрвала српско политичко биће у веку који је уследио, а потом упутила српску државу и нацију путем историјског суноврата. Сто година после уједињења, разумевање тог чина ваља тражити не у страним махинацијама већ у погрешним проценама и ароганцији, лакомисленом идеализму и фриволности српске елите. Одговоран је, пре свих, регент Александар, у коме се стекао несрећни спој идеолошке склоности топлења мноштва у једно (*e pluribus unum*) и личних идиосинкразија, пре свега темпераментална склоност аутократском одлучивању и грандоманији.

Легитимно је питање „да ли је на Балкану, једном од најважнијих геополитичких региона у свету, могуће направити државу габарита од Алпа до залеђа Солуна, таквих важних положаја и такве – на папиру – моћи, а да то не желе велике силе?”²² Одговор је да тако нешто јесте било могуће у конкретном случају настанка Југославије, али само у околностима драматичног поремећаја односа снага и смањене способности зараћених сила да осмишљено спроводе стратешке пројекте послератног поретка, до чега је дошло као резултат светског рата.

Уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, проглашено три недеље после примирја 11. новембра, десило се барем пола века прекасно. Да се догодило у време Кавура и Бизмарка, пројекат би можда имао шансе; могућност таквог исхода спречена је Кримским ратом и смрћу кнеза Михаила. Крајем 1918, процес засебних па и некомпатибилних облика културног и политичког развоја „југословенских” народа одвећ је био узнапредовао да би могао бити враћен на неку нову полазну тачку. Срби и Хрвати користили су језички национализам у облику југословенске идеје као помоћно средство испуњења сопствених интереса, али са битно различитим тумачењима садржаја те идеје.

22 Миломир Степић, „Југославија није била резултат природног тока”; излагање на промоцији књиге *Историја једне утопије* (Catena Mundi, 2018) у Народној библиотеци Србије у Београду 25. маја 2018. <<https://catenamundi.rs/vidici/jugoslavija-nije-bila-rezultat-prirodnog-toka/>> приступљено 2. априла 2019.

Њихово спајање, засновано на миту о суштинској крвној и “расној” сродности коју верска и политичка разноликост само прикрива, није могло да се утемељи наметањем са врха фикције државног и народног јединства. Тај мит био је увелико анахрон у време када је примењен, услед чега је Југославија од првог дана била екстремно “имагинарна” заједница.

Далеко од тога да подстиче процес конвергенције наводно сродних народа (или интеграције једног троименог народа), југословенски експеримент је створио идеалне услове за настанак и јачање центрифугалних пројеката. Пре свега створен је институционални оквир за процес убрзане националне интеграције и политичке мобилизације хрватског народа. Настали су и пројекти стварања нових *замишљених нација* у Црној Гори, Босни и Херцеговини, Македонији. Први децембар 1918. посејао је семе зла које је уродило крвавим плодовима 1941.-45. и 1991.-95. Да парафразирамо Таљерана, Југославија је била гора од злочина; она је била грешка.

Литература

Вуковић Небојша, „Српско-хрватски ривалитет у геополитичкој концепцији Иве Пилара”. *Политеиа*, година III, бр. 5 (2013).

Мировић Дејан М., „Руско-српски односи 1903-1917 у контексту дипломатског права и формирања Краљевине СХС”. *Национални интерес*, бр. 2/2018, година XIV. vol.33

Пејковић Марко, „Стварање Краљевине СХС (Југославије) у троуглу реалполитике, геополитике и идентитета”. *Национални интерес*, бр.03/2018, година XIV. vol.33.

Степић Миломир, „Југославија није била резултат природног тока”; промоција *Историје једне утопије* <<https://catenamundi.rs/vidici/jugoslavija-nije-bila-rezultat-prirodnog-toka/>>

Трифковић Срђа, „Јулска криза 1914: заједнички злочиначки подухват Централних сила”. *Први светски рат и балкански чвор*. Београд: Институт за савремену историју, 12-2014.

Трифкович Срджа, „Геостратегијске и војне последице Брестског мира”. Зборник: *Брестски мир: Историја и геополитика, 1918-2018*. Москва: Вече, 2018.

Evans R. James, *Great Britain and the Creation of Yugoslavia: Negotiating Balkan Nationality and Identity*. Tauris Academic Studies, Лондон, 2008.

Fromkin David, *Europe's Last Summer*. Reprint edition. Vintage, Њујорк, 2005.

Hollander Neil *Elusive Dove: The Search for Peace During World War I*. Jefferson, North Carolina: McFarland, 2014.

Laffan R. G. D., *The Serbs: The Guardians of the Gate*. Dorset Press, 1989. (Репринт из 1918).

Lederer Ivo, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference*. New Haven and London: Yale University Press, 1963.

Mackinder Sir Halford J., *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. London: Constable and Company, 1919.

Namier Lewis B., *Germany and Eastern Europe*. London: Duckworth and Co, 1915.

Popper Karl, *The Logic of Scientific Discovery*. Routledge Classics (Vol. 56), New York, 2002.

Südland L. Von, (Ivo Pilar), *Die Südslavische Frage und der Weltkrieg*. I-II. Zagreb: Matica Hrvatska, 1944.

Seton-Watson Hugh, *The Making of a New Europe: R.W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*. Seattle: University of Washington Press, 1981.

Seton-Watson H. Seton-Watson and C., (editors), *R.W. Seton-Watson and the Yugoslavs: Correspondence 1906-1941*. London: The British Academy, 1976.

Šufflay M., „Značajke Hrvatske nacije”, у: Dr. Milan Šufflay, *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike: Dvanaest eseja*. Zagreb: Novija hrvatska povjesnica, 1999.

Zeman Z. A. B., *A Diplomatic History of the First World War*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1971.

Srdja Trifkovic

Zeljko Budimir

**YUGOSLAVIA: UNFORCED PROJECT
OF SERBIAN ELITE**

Resume

The Yugoslav state came into being seven weeks before the conference in Versailles convened in January 1919. This article argues that the victorious powers had not made any significant impact in the process of the new state's founding, either in its favor or to its detriment. The geopolitical rationale for the new state as a possible barrier to a future push by the Mitteleuropa towards the Adriatic, did fit ex post facto into the desired outcomes of some British planners of the postwar order. It would be anachronistic and historically inaccurate, however, to conclude that the retroactive condoning of the unification by the Allies proved their prior engagement to encourage the government of Serbia – let alone to coerce it – onto the path of unification. Quite the contrary, the decision of the Serbian government to opt for the “great” solution had been regarded by the Entente powers as an unwelcome destabilizing factor. The Yugoslav project would complicate the relations with Italy and preclude the possibility of separate peace with the Dual Monarchy. The authors conclude that the creation of Yugoslavia was primarily the result of the political will of Regent Alexander and a narrow circle of Serbian politicians. They chose the Yugoslav option without serious consultations with the Allies and without a strategically valid assessment of the long-term costs and benefits of their decisions. It was a flawed yet voluntarily chosen strategic objective of the Serbian political elite.

Keywords: South Slovenian, Serbia, regent Alexander, unification, British, Versailles, Sithon-Watson, geopolitics, Miteuropa.

* Овај рад је примљен 2. априла 2019. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 30. априла 2019. године.